

ВИНАГОРОДИ ВЧИТЕЛІВ ХАРКІВЩИНИ ЯК ПОКАЗНИК ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ

© Васильєва С. О., 2015

<https://orcid.org/0000-0001-5012-4835>

У статті досліджено систему нагород Української РСР в ХХ ст. як показник професійного статус вчителя. Встановлено, що відзнаки були започатковані ще в Царській Росії, набули нових змін в період Радянської влади. Особливо активно інститут почесних звань та винагород розвивалася в 60 роки ХХ століття. Проаналізовано нагороди вчителів Харківської області, простежено динаміку та розвиток нагород вчителів. Визначено, що активне нагородження вчителів, в Харківській області, різного рівня відзнаками відбувалось наприкінці 60 років ХХ століття. Виходячи з аналізу кількості винагород та присвоєння почесних звань, зазначимо, що наприкінці 60 років ХХ століття Харківська область мала потужний професійний вчительський склад, що відображало високий професійний рівень вчителів та їх професійний статус. Про що свідчить досягнення та відгуки їх учнів, кількість нагород, почесних звань присвоєнні вчителям, занесення їх імен до книг пошан районів, методичні та наукові розробки, створення фільмів про життя вчителів, входження вчителів в склад місцевих та районних рад.

Ключеві слова: професійний статус, учитель, винагороди, нагороди вчителів.

Васильєва С.О. Награды учителей Харькова как показатель профессионального статуса.

В статье исследована система наград Украинской ССР в ХХ в., как показатель профессионального статус учителя. Установлено, что награды существовали еще в царской России, новые изменения в системе наград произошли в период Советской власти. Особенно активно институт почетных званий и наград развивался в 60 годы ХХ века. Проанализированы награды и звания лучших учителей Харьковской области, прослежена динамика и развитие награждений учителей. Определено, что активное награждения учителей, в Харьковской области, разного уровня знаками отличия, происходило в конце 60 годов ХХ века. Исходя из анализа количества наград и присвоения почетных званий, отметим, что в конце 60 годов ХХ века Харьковская область имела мощный профессиональный учительский состав, что отражало высокий профессиональный уровень учителей и их профессиональный статус. О чем свидетельствует достижения и отзывы их учеников, количество наград, почетных званий присвоении учителям, занесение

их имен в книги почета районов, выданные методические и научные разработки, созданные фильмы о жизни учителей, вступление учителей в состав местных и районных советов.

Ключевые слова: профессиональный статус, учитель, вознаграждения, награды учителей.

Vasylieva S. Rewards teachers Kharkivshchyni as an indicator of professional status.

One of the most important tasks that require to solve the modern school is the education of highly cultured individuals, able to orient in different spheres of life, to harmonize their relations in a society of people in need of teacher knowledge and skills of the new level of the professional status of teachers. We believe that one of the indicators of the professional status of teachers is precisely the remuneration which he could get in a certain historical period. The purpose of the article was based on analysis of literary sources, identify development and examine the dynamics of Kharkiv teachers credited as the component parameter of the professional status of teachers. Determined that the awards were founded in Czarist Russia, gained a new change in the period of the Soviet power. Especially actively Institute honors and remuneration has evolved in the 60 years of the 20th century. Analysis of teachers awards of Kharkiv region, traced the dynamics and development of award-winning teachers. Determined that the active rewarding teachers in Kharkiv region, different levels of awards came on at the end of 60 years of the 20th century. Based on analysis of the remuneration and a conferment, note that at the end of 60 years of XX century Kharkov region had a powerful professional teacher's composition, which reflected the high professional level of teachers and their professional status. As evidenced by the achievements and their students, the number of awards and honors that teachers, adding their names to the books respect areas, methodical and scientific development, creating films about the lives of teachers, joining teachers in the composition of the local and District Councils.

Key words: professional status, teacher compensation, rewards teachers.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань, які потребують вирішення сучасною школою, є виховання висококультурних особистостей, здатних адекватно орієнтуватися у різних сферах життєдіяльності, гармонізувати свої відносини в соціумі людей, що потребує від вчителя нових знань та вмінь нового рівня професійного статусу вчителів.

Проблеми професійного статусу присвячені роботи: у соціальному аспекті: М. Вебер, Е. Дюркгейму, П. Сорокін та ін.; проблемою статусу вчителів займалися Л. Беляєва, А. Кравченко, С. Полутін, Г. Осипова, О. Філіппова; дослідженням формування статусу вчителів займалися вчені:

Е. Дюндік, С. Железнякова, А. Лукша, А. Орлова, Г. Солодов, Н. Хрідіна, але незважаючи на існуючі дослідження на сьогодні існує нез'ясованість у визначенні понять «професійний статус», «професійний статус вчителя», не проаналізовано розвиток професійного статусу вчителів та динаміка його змін в ХХ столітті та різні історичні періоди.

Вважаємо, що одним із показників професійного статусу вчителя є саме винагороди, які він міг отримати в певний історичний період. *Метою статті* стало на основі аналізу літературних джерел, визначити розвиток та прослідкувати динаміку винагородження вчителів Харківщини, як складового показника професійного статусу вчителя.

Виклад основного матеріалу. Під поняттям «Професійний статус вчителя» ми розуміємо положення, яке займає особа у суспільстві (професійному колективі), що визначається результатом його професійної діяльності, рівнем його компетентності що формують авторитет, повагу, престиж у соціумі, колективі, громаді. І саме з цієї позиції виділяємо одним із показників професійного статусу вчителя – присвоєння почесних звань та винагород вчителям. Кількісний аналіз яких надасте змоги виявити розвиток та динаміку змін професійного статусу вчителів в історичному аспекті.

Історія розвитку відзнак бере початок з царської Росії, в якій відмітності в стані, чи певні заслуги преміювались государем у вигляді надання змоги насити певний формений одяг, різні стрічки на одязі, а також нагрудні знаки.

Перший радянський орден був орден Червоного Прапора - заснований Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет 16 вересня 1918 р. як бойовий орден для нагородження всіх громадян радянської Росії, які «проявили особливу хоробрість та мужність у безпосередній бойовій діяльності». Протягом 1920-1923 рр. засновані ордена Червоного Прапора в інших республіках Радянського союзу.

Уперше відзнаки з'являються в нагородній системі УСРР на початку 20-х років ХХ століття. Згідно до кодексу законів про народну освіту УСРР в якому розділ третій мав назву «О присвоєнні почесних звань» [2; 3].

Активно розвивалась система заохочення винагородами Української РСР у 60 роки ХХ століття. Збільшувалась кількість винагород, удосконалювалася нормативно-правова база, її основою був інститут почесних звань який охопив різні сфери економіки, науки та культури. З'являється багато нових почесних

звань, введені у 60 роки вдосконалювались нагрудні знаки до почесних звань Української РСР відповідно до кращих зразків світової фалеристики. Саме у 60 роки було здійснено кардинальну зміну принципу нагородження почесними званнями у нагородній системі Української РСР, який полягав у переході від суто фахового принципу встановлення почесних звань до галузевого; згідно до указу Президії Верховної Ради Української РСР про встановлення нагрудного знака для осіб, яким присвоюються почесні звання Української РСР від 20 лютого 1967 року відбувається уніфікація інституту почесних звань, вводився єдиний для всіх почесних звань нагрудних знаків з різними надписами.

Нагрудні знаки Української РСР вручалися при нагородженні Почесною грамотою Президії верховної ради Української РСР та Грамотою Президії Верховної ради Української РСР або грамотою Президії Верховної ради УРСР [9, с. 12]. Ці винагороди були засновані 25 липня 1969 року згідно до указу Президії Верховної ради Української РСР «Про затвердження Положення про почесну грамоту і Грамоту Президії Верховної ради Української РСР та заснування нагрудних знаків до них». нагрудні знаки також отримували особи яким присвоювалось почесні звання Української РСР згідно до указу Президії Верховної Ради УРСР від 10 жовтня 1969 року «Про почесні звання Української РСР» [9, с. 13]. До нагрудних знаків відносять й нагрудну медаль А. Макаренка, засновану згідно до постанови Ради міністрів УРСР від 11 вересня 1964 року № 979 «Про встановлення медалі А. Макаренка для нагородження працівників освіти та педагогічної науки Української РСР», якою відзначали вчителів, вихователів, старших піонерських вожатих, керівників шкіл, педагогічних працівників позашкільних і шкільних закладів. Органів народної освіти, працівників педагогічної освіти, які мали успіхи в діяльності, в розвитку народної освіти, теорії та історії педагогіки, психології, вдосконалення методів навчання, в створенні високоякісних підручників і посібників для шкіл, середніх та вищих педагогічних навчальних закладів [9, с. 17-18]. До винагород Міністерства освіти УРСР Відносять значок «Відмінник народної освіти», який було впроваджено згідно до Постанови ради міністрів УРСР від 27 квітня 1957 року № 472 Ради УРСР «Про затвердження в новій редакції Положення про нагрудний значок «Відмінник народної освіти»», згідно з додатком: Положення про нагрудний значок «Відмінник народної

освіти», затверджене Постановою Ради Міністрів Української РСР від 15 квітня 1947 р. № 493 вважати таким, що втратило силу». Його присвоювали працівникам народної освіти за бездоганне виконання Закону про загальне обов'язкове навчання; активне впровадження політехнічного навчання та зразкову навчально-виховану роботу в школі; відмінну організацію та проведення методичної роботи в школі, місті, району, області, республіці за кращі друковані праці, що узагальнюють досвід школи та органів народної освіти, а також за укладення підручників і методичних посібників. Зразкове керування й виготовлення навчального наочного приладдя, відмінне керування школами та іншими навчальними закладами, установами народної освіти в місті, районі, області, республіці; високоякісну підготовку кадрів народної освіти УРСР тощо [9, с. 22-23].

Також, у цей період присвоюються значки на честь видатних подій у житті республіки, їх отримують теж видатні люди країни.

Згідно до указу президії верховної ради української РСР «Про внесення змін у систему почесних звань Української РСР від 17.05.2001 р. ВВР, 2001 р., № 31 ст. 149» були скасовані: Заслужений наставник молоді Української РСР, Заслужений діяч науки Української РСР та затвердженні почесні звання стосовно вчителів: Заслужений вчитель Української РСР, Заслужений працівник народної освіти Української РСР, Заслужений діяч науки і техніки Української РСР.

На сьогодні всі нагороди та звання вчителів мають кілька рівнів: міжнародний, федеральний, регіональний, міський, шкільний.

Державними винагородами Української РСР є почесні звання Української РСР, Почесна Грамота та Грамота Президії Верховної Ради Української РСР. (Медалі, Ордена, Знаки відмінності, Заслужений учитель Української РСР, Заслужений працівник народної освіти Української РСР).

Регіональні (Почесна грамота, Грамота, Подяка, Подячний лист місцевої / обласної Думи, Губернатора, директора Департаменту освіти і науки регіону / області, інших організацій регіонального рівня).

Міський (Почесна грамота, Грамота, Подяка, Подячний лист міської Думи, Мера, директора Департаменту освіти, Адміністрації міста, Міського інформаційно-методичного центру, інших організацій міського підпорядкування).

Вузівські / шкільні (Почесна грамота, Грамота, Подяка, Подячний лист директора школи)

Вважаємо, що будь яка з винагород є формою заохочення та стимулювання працівників освіти, яка сприяє до підняття свого професійного рівня, у той же час виступає показником досягнень в професійній сфері та є показником і чинником формування професійного статусу людини та вчителя зокрема.

Про професійний статус вчителів у певний період часу можна судити виходячи з аналізу кількості винагород які отримали вчителі. Так, вважаємо за необхідне проаналізувати відомості про найкращих вчителів Харківщини, які зібрані в збірці «Учитель перед іменем твоїм» [5-8]. Дана збірка складається з чотирьох книг. Перша з яких присвячена спогадам вчителів-ветеранів загальноосвітніх шкіл м. Харкова про найбільш цікаві епізоди у своїй педагогічній діяльності. Друга книга є продовженням роботи з вивчення та узагальнення досвіду кращих учителів м. Харкова. В ній зібрано спогади колишніх учнів – видатних харків'ян про те, яку роль відіграв учитель у визначенні їх подальшого життєвого шляху. Випуск 3, присвячено спогадам вчителів-ветеранів Харківської області про найбільш яскраві епізоди їх педагогічної діяльності. У випуску 4 зібрані матеріали, надані вчителями гуманітарного циклу, точних наук та початкової школи, а також узагальнення досвіду кращих учителів, які становлять Золотий фонд Харківщини.

Серед кращих вчителів Харківщини, які вважались найкращими вчителями шкіл за рішенням шкільного колективу, районів м. Харкова, в кожному із випуску книг представлено біля 70 чоловік [6]. Так, в першій книзі надано відомостей про 68 найкращих вчителів Харківщини. З них мали нагороди 46 осіб та 21 вчитель не мали винагород (без врахування грамот). Всього вчителі отримали 81 винагороду. Серед звань та винагород які були присвоєні вчителям були: Медаль за трудову відмінність (3); Орден трудового червоного прапора (3); Медаль за доблесний труд (100 років В. Леніна) (5); Медаль 50 років Перемоги ВОВ (1); Ветеран праці (15); Медаль імені А. Макаренка (1); Пам'ятний знак 50 років визволення України (1945-45) (2); Значок «Відмінник освіти України» (7); «Відмінник просвіти ССРСР» (3); Звання заслужений вчитель України (5); Відмінник народної освіти (28); Медаль за доблесний труд у роки ВОВ (1); Орденом трудової слави

III ступені (1); Орден «Знак пошани» (5); Значок «Вища нагорода учителю» (1) [6].

Зазначимо, що більшість вчителів які вважались кращими вчителями м. Харкова мали грамоти, але не всі про них зазначали. Найчастіше вчителям присвоювались звання «Відмінник народної освіти» (28 винагород), «Ветеран праці» (15), пам'ятними знаками були премійовано 7 вчителів, медаллю за доблесний труд та Орден трудового червоного знамені мали по п'ять кращих вчителів Харківщини.

Найбільшу кількість винагород має М. Тураш (12), Т. Алейникова, А. Булгакова, Л. Никитченко, Л. Нечепоренко, З. Новгородова (по 4 винагороди). Є серед вчителів працівники, які отримували визнання й за кордоном. Так, Н. Гаплевська мала значок та грамоту ГДР «За активну роботу з учнями», отримувала лист подяки від Л. Кучми [6, с. 67]. О. Чеботарьов співпрацював з Британською радою, є методистом британського видавництва навчальної літератури «Логман». Розробив у співавторстві з Г. Кривчиковою підручник англійської мови для молодших школярів. У 1999 році про О. Чеботарьова було знято фільм «В гостях у Джима».

Вчителька Р. Гайнулїна брала участь у Міжнародному тестуванні KASSEI (1997/98 рр.), в результаті якого її учні 8-9 класів показали високий рівень знань, завдяки чому школу УВК № 55 було занесено до журналу «ЮНЕСКО». Вона має звання старший учитель та Соровский учитель. М. Гельфгат учитель ліцею № 27, має високі результати у підготовці учнів – переможців Загальноукраїнських олімпіад, турнірів з фізики, Соровських олімпіад, має наукову ступень, займається науковим дослідженнями, має наукові публікації [6, с. 71]. Н. Десятниченко має звання Соровського учителя, переможець конкурсу «Учитель 1997 року», член журі Загальноукраїнського конкурсу «Учитель року - 2000» [504, с. 79]. О. Жигулїна має грамоту «за перемогу учнів на Всесоюзній олімпіаді 1972 року» з підписом І. Кикоїна, є президентом Малої Академії наук [6, с. 101].

Однією із форм заохочення вчителів та зазначення позитивного професійного статусу було занесення фамілій вчителів до книги «Трудової слави району». Наприклад, прізвище Л. Марченко (Ковшик) внесено до книги «Трудової слави» Червонозаводського району [6, с. 168], С. Свидло занесено в почесну книгу «Золотий фонд» Дзержинського району. Вчителі були

депутатами Харківського держради. З. Новгородська була обраною до цієї посади двічі [6, с. 191].

Вчителі з гордістю показують фотографії з президентом країни зроблені при отриманні винагород. Активно займаються розробками методичної літератури для учнів та вчителів (А. Чурілова, О. Чеботарев та інші).

Зазначимо, що в книзі є вчителі які не мають будь яких відзнак, але вони мають наукові статті, наукові розробки, методичні посібники, або їх учні досягали великих перемог в олімпіадах, турнірах конкурсах, чи демонстрували високі досягнення у житті. Кожен вчитель з наведеної книги може пишатися досягненнями свої учнів, вони також з вдячністю писали власні спогади про своїх вчителів. Вважаємо, що одним із важливих показником та підтвердженням високого професійного статус вчителя є досягнення його учнів.

В післявоєнні роки Вищою нагородою була – Золота зірка та звання Героя Соціалістичної праці. Такі винагороди мали директор ЗОШ № 126 Ніна Василівна Самойлік, та директор ЗОШ № 3 Павло Андрійович Масленников. За період після війни та до становлення України окремою державою 110 чоловік серед вчителів стали кавалерами орденів, 81 учителю присвоєно звання заслужений вчитель та заслужений працівник народної освіти [5].

У третій книзі «Учитель перед іменем твоїм» зібрані відомості про кращих вчителів Харківщини, які були обрані районними відділами освіти які мали стаж не менш ніж 30 років педагогічної роботи в школі та стали гордістю Харківщини [5]. Більшість з них мали винагороди: Медаль за доблесний труд (5); Медаль Ветерану праці (24); Значок «відмінник народної освіти» (42); Орден Трудового червоного знамені (7); Орден Жовтневої революції (1); За доблесну працю (4); Медаль А. Макаренка (5); Відмінник просвіти СРСР / УРСР (10); Заслужений вчитель Української ССР (8); звання Соревський учитель (9); Знак почесності (3); Медаль К. Ушинського (1); Орден трудової слави (1); Значок Переможців соціалістичних змагань (2); Герой соціалістичної праці (1); Медаль за трудові відмінності (1).

Серед вчителів слід відзначити Н. Борщову, яка була членом Фрунзенського райкому партії, членом обкому профспілок, депутатом міської та районної ради. В. Горюна – депутат районної ради Ленінського району; О. Каплуненко – депутат Орджонікідзівської районної та обласної ради;

Н Кидисюк має серед публікацій дві монографії, Т. Лободюк – головний редактор газети «Пошук», «Вести ліцею» для вчителів та учнів [5].

Серед сільських вчителів Харківської області, яким присвячена третя книга [7], відзначені як кращі вчителі Харківщини 90 осіб. Які мали такі відзнаки: Медаль за доблесний труд (9); Медаль Ветеран праці (21); Значок «Відмінник народної освіти» (55); Орден Трудового червоного прапора (2); Орден Жовтневої революції (1); Медаль За трудову доблесть (4); Медаль А. Макаренка (4); Відмінник просвіти СРСР / УРСР (7); Заслужений вчитель Української ССР (12); звання Соревський учитель (7); Знак поваги (7); Медаль К. Ушинського (1); Орден трудової слави (1); Значок Переможець соціалістичного змагань (1); Герой соціалістичної праці (1); Медаль за трудові відмінності (1); Орден дружби народів (1); Орден княгині Ольги III ступеня (2) [7].

Серед вчителів ветеранів Харківщини деякі мають бойові винагороди: О. Алещенко має винагороди за бойові дії, є депутатом районної ради; М. Дюкарев має 6 медалей; П. Масленніков має медаль «За бойові заслуги», два ордени Вітчизняної війни, Червоної зірки. І. Питіков має 17 нагород за бойові дії. В. Ярушин – кавалер ордени Вітчизняної війни, ордена слави, медаль за відвагу, 10 ювілейних медалей. В. Курочка має 10 бойових винагород, також має бойові нагороди М. Івченко та В. Логвінов., М. Радченко має винагороди за перемогу над Німеччиною, та за оборону Ленінграду.

Про професійний статус вчителів вважаємо, свідчать данні про винагороди, які отримали вчителі за кращу педагогічну діяльність, а саме звання «Заслужений працівник народної освіти» та «Заслужений вчитель України».

Звання «Заслужений працівник народної освіти» у період з 1940 р. по 1999 р. було присвоєно 137 вчителям.

Вчителі м. Харкова удостоєні вищих нагород уряду: Герої соціалістичної праці було присвоєно: директорам середньої школи № 3 П. Масленнікову, та середньої школи № 126 Н. Самойлик; Кавалери ордена В. Леніна: Директор середньої школи № 59 О. Свеженцевої (1976 р.); учителю середньої школи № 13 О. Тацілової (1966 р.); Кавалери ордена Жовтневої революції: директор середньої школи № 122 Н. Бубликова (1976 р.); директор середньої школи № 89 В. Биковцева (1981 р.); учитель середньої школи № 89 Н. Шкурпело (1986 р.);

кавалерами ордена дружби народів стали у 1981 р. 5 вчителів та директорів шкіл; в 1986 р. – 3 особи; кавалерами ордена трудового червоного прапора стали 29 осіб (1966 р. - 6; 1986 р. - 6; 1978 р. - 4; 1981 р. - 4); кавалерами ордена «Знак Пошани» - 50 вчителів (1966 р. - 14; 1976 р. - 9; 1978 р. - 12; 1981 р. - 7; 1985 р. - 1; 1986 р. - 5); кавалерами ордена «За заслуги» III ступені отримали у 1999 році директор середньої школи № 24 І. Питьков, та начальник Управління освітою Харківської облдержадміністрації О. Сидоренко; кавалерами ордена Трудової слави III ступені стали 14 вчителів у 1986 році [7, с.249].

Звання «Заслужений вчитель УРСР» Харківської області були присвоєні у 1949 році – 4 вчителям; у 1945 році – 2; у 1949 р. – 6; в 1951 р. – 7; 1956 р – 59; 1957 році – 23; 1959 році – 1; 1961 році – 4; 1963 році – 4; 1964 році – 4; 1965 році – 5; 1966 році – 6; 1967 році – 3; 1968 році – 8; 1969 році – 6; 1970 р. – 2; 1971 році – 2 [10, с.1-6]. З нагороджених 26 директорів шкіл, 4 завідувача школами, 2 інспектори шкіл, всі останні вчителі шкіл. За цей період у Харківській області медаллю імені А. Макаренка було нагороджено 45 осіб (з 1964 р по 1970 р.) [11, с.24-27]. Отже, нагородження вчителів відзнаками різного рівня більш активно розвивалось з кінця 60 років XX століття.

Висновки. Виходячи з наведених даних зазначимо, що винагороди існували у часи входження Українських земель до Російської імперії. Становлення інституту винагород розширилось у 60 роки XX століття, а активне нагородження вчителів, в Харківській області, різного рівня відзнаками відбувалось наприкінці 60 років XX століття. Виходячи з аналізу кількості винагород та присвоєння почесних звань, зазначимо, що наприкінці 60 років XX століття Харківська область мала потужний професійний вчительський склад, що відображало високий професійний рівень вчителів та їх професійний статус. Про це свідчить досягнення та відгуки їх учнів, кількість нагород, почесних звань присвоєнні вчителям, занесення їх імен до книг пошан районів, методичні та наукові розробки, створення фільмів про життя вчителів, входження вчителів у склад місцевих та районних рад.

Література

1. Васильєва С. О., Попова О. В. Сущность понятия «Профессиональный статус учителя» Инновационная деятельности в образовании: Материалы VII Международной научно-практической конференции/ С. О. Васильєва, О. В. Попова / под общ. редакцией Г. П. Новиковой. – Ярославль-Москва : Издательство «Канцеляр», 2013. – С. 288-297.

2. Воронін В. М. Інститут присвоєння почесних звань в нагородній системі Радянської України 20–30 рр. ХХ ст. / В. М. Воронін / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_2013/01.pdf

3. Воронін В. М. Нагрудні знаки для почесних звань у нагородній системі Української РСР в 60 роки ХХ століття / В. М. Воронін // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету вип. XXXVI, 2013. – С. 177-179

4. Положення про державні нагороди Української РСР Затверджено Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 7 травня 1981 року N 1870-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1870-10>

5. Учитель перед именем твоим / [А. А. Астахова, В. И. Астахова, А. А. Гпйков и др.]. – Х. : ХГИ НУА, 1999. – 262 с.

6. Учитель перед именем твоим / [А. А. Астахова, В. И. Астахова, А. А. Гайков и др.]. – [вып. 2]. – Х. : ХГИ НУА, 2000. – 248с.

7. Учитель перед именем твоим / [А. А. Астахова, В. И. Астахова, А. А. Гпйков и др.]. – [вып. 3]. – Х. : ХГИ НУА, 2000, 2001. – 348с.

8. Учитель перед именем твоим / [А. А. Астахова, В. И. Астахова, А. А. Гпйков и др.]. – [вып. 3]. – Х. : ХГИ НУА, 2001. – 203 с.

9. Юркевич А. В. Відзнаки української РСР : довідник / А. В. Юркевич. – Київ : Мистецтво, 1971. – 72 с.

Державний архів Харківської області.

10. Фонд Р 4695 – Харьковский областной отдел народного образования (ОблОНО) исполнительного комитета Харьковского областного Совета депутатов трудящихся, г. Харьков. 1943-1970 гг. Оп. 7 – Исполнительный комитет Харьковского областного совета депутатов трудящихся. Отдел

народного образования за 1970/74г. Дело 50. Документы о присвоении работникам просвещения харьковской области званий «Заслуженный учитель УССР» за 1970г. – 22л.

11. Фонд Р 4695 – Харьковский областной отдел народного образования (ОблОНО) исполнительного комитета Харьковского областного Совета депутатов трудящихся, г. Харьков. 1943-1970 гг. Оп. 7 – Исполнительный комитет Харьковского областного совета депутатов трудящихся. Отдел народного образования за 1970/74г. Дело 51. Документы о награждении работников просвещения Харьковской области значком «Отличник просвещения СССР» и медалью А.С. Макаренка за 1970г. – 27л.